

Постать Івана Дзюби: думки сучасних інтелектуалів

Микола Мушинка

Пряшівський університет, Пряшів, Словаччина
ORCID: 0000-0003-4435-7004

Ярослав Яцків

Головна астрономічна обсерваторія НАН України,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-3889-9619

Михайло Андрейчин

Тернопільський національний медичний університет
імені І. Я. Горбачевського, Тернопіль, Україна
ORCID: 0000-0003-0154-730X

Тамара Гундорова

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-2531-9953

Марко Павлишин

Університет Монаша, Мельбурн, Австралія
ORCID: 0000-0002-0267-3132

Лариса Масенко

Інститут української мови НАН України,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-2831-8059

Енциклопедичний вісник
України

The Encyclopedia Herald
of Ukraine

2021. Vol. 13

DOI: 10.37068/evu.13.6

Article history:

received 20/07/2021
accepted 30/11/2021
published 15/12/2021

Citation: Mushynka, M., et al. (2021). Ivan Dziuba as a figure: opinions of present-day intellectuals. *Encyclopedia Herald of Ukraine*, 13, 74-91. <http://doi.org/10.37068/evu.13.6>

© 2021 Authors

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution licence, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Сергій Тримбач

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського НАН України, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-9724-4498

Ірина Матяш

Інститут історії України НАН України, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-7565-1866

Станіслав Кульчицький

Інститут історії України НАН України, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-7561-5374

Віталій Отрощенко

Інститут археології НАН України, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-5707-8384

Тетяна Добко

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського НАН України,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-5993-7856

Євген Головаха

Інститут соціології НАН України, Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-2961-1262

Іван Гамкало

Національна філармонія України, Київ, Україна

Ольга Петрова

Інститут проблем сучасного мистецтва АМУ, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-3530-2792

Резюме

Стаття об'єднує короткі нотатки відомих представників української науки й культури про громадського діяча, літературознавця, співголову головної редакційної колегії "Енциклопедії Сучасної України" Івана Дзюбу з нагоди його 90-річчя.

Ключові слова

Іван Дзюба, "Енциклопедія Сучасної України", "Інтернаціоналізм чи русифікація?".

*Послідовність розташування авторів відповідає порядку надходження матеріалів до редакції.

Ivan Dziuba as a figure: opinions of present-day intellectuals

Mykola Mušynka

University of Prešov, Prešov, Slovakia
ORCID: 0000-0003-4435-7004

Yaroslav Yatskiv

NASU Main Astronomical Observatory, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3889-9619

Mykhailo Andreychyn

Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0154-730X

Tamara Hundorova

NASU Taras Shevchenko Institute of Literature, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2531-9953

Marko Pavlyshyn

Monash University, Melbourne, Australia
ORCID: 0000-0002-0267-3132

Larysa Masenko

NASU Institute of the Ukrainian Language, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2831-8059

Serhiy Trymbach

NASU Rylsky Institute of Art History, Folklore and Ethnology, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9724-4498

Iryna Matiash

NASU Institute of History of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7565-1866

Stanislav Kulchytsky

NASU Institute of History of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7561-5374

Vitaliy Otroshchenko

NASU Institute of Archeology, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5707-8384

Tetiana Dobko

NASU Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-5993-7856

Yevhen Holovakha

NASU Institute of Sociology, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-2961-1262

Ivan Hamkalo

National Philharmonic of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Olga Petrova

NAAU Modern Art Research Institute, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-3530-2792

Abstract

In this article, Ivan Dziuba is seen as a public influencer, literary critic, co-chairman of the main editorial board of the Encyclopedia of Modern Ukraine. On his 90th anniversary, a combination of short communications by famous representatives in sphere of Ukrainian science and culture is presented here.

Keywords

Ivan Dziuba, Internationalism or Russification?, Encyclopedia of Modern Ukraine.

Друже Іване, щиро вітаю тебе зі славним 90-річчям! Пригадую далекі 1960-ті, коли ми з тобою ближче познайомилися на уродинах твоєї дочки. У твоїй хаті я вперше в Києві відчув справжню українську сімейну атмосферу та ще й познайомився з цілою плеядою шістдесятників. Таке не забувається!

Напередодні мого виїзду з Києва до Пряшева ти на моє бажання передав мені копію 143-сторінкового машинопису твого листа Шелесту та Щербицькому про порушення в Україні ленінських норм національної політики. Не знали ми тоді, що я був під пильним оком КДБ, який на кордоні в Чопі виявив у мене папку із твоїм самвидавом. Та все це ми пережили – дочекалися й повної реабілітації, і повали комуністичного ладу. Ти повернувся на службу Українській державі, я – у Пряшівський університет.

Пригадую ще й такий випадок. Будучи міністром культури, ти під час офіційного візиту до Словаччини виявив бажання зустрітися з місцевою українською громадою. Ця зустріч відбулася в Українському клубі (Руському домі) 15 лютого 1994 року (Див.: Нове життя. 1994. № 8. 26 лют. С. 1–2). Після неї я провів тебе до готелю "Шариш", де ми бесідували до самого ранку. На прощання ти подарував мені книгу "Інтернаціоналізм чи русифікація?" (Монтреаль, 1968) з присвятою: "Дорогому Миколі – нарешті! 15. 02. 94. З великою повагою і бажаючи великого добра".

Відтоді ми бачилися з тобою ще кілька разів. Майже щоразу ти дарував мені свої книги. Є їх у мене цілий десяток. У 2002 р. на Міжнародному конгресі українців у Чернівцях, де ти головував, отримав у подарунок 848-сторінкову монографію "З криниці літ" (Т. 2) з підписом: "Дорогому Миколі Мушинці, згадуючи роки дружби. Хай нам ще працюється!". Свою книжку про "Кавказ" Т. Г. Шевченка "Застукали сердешну волю" (Київ, 1995) ти супроводив присвятою: "Дорогому Миколі Мушинці на спомин про незабутні роки, до яких вів нас Шевченко".

До мого 85-річчя ви разом з Миколою Железняком надіслали мені прекрасно оформлену "Подяку за багаторічну активну й плідну співпрацю з Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України та Головною редакцією ЕСУ" (Див.: Микола Мушинка – 85. Пряшів, 2021. С. 50).

Щиро вітаю тебе з круглим ювілеєм і до дальших років бажаю тобі доброго здоров'я!

Микола Мушинка

Іван Дзюба – непересічна особистість, багатогранний вчений-гуманітарій, яскрава постать, відома небезуспішним намаганням пробудити національну свідомість українців. Його книгу "Інтернаціоналізм чи русифікація?" можна порівняти, використовуючи аналогії в астрономії, з вибухом Надної у Всесвіті. Гнівний памфлет яскраво й потужно висвітлив усі вади радянської системи.

Свідомі українці відчували настійну потребу не пристосовуватися до умов такого викривленого в національно-культурному сенсі життя й почали відмовлятися бути перевертнями. Щоправда, мені знадобилося ще багато років, щоб відважитися стати на цей новий національно свідомий шлях. Багатолітні традиції західноукраїнської родини ніби й сприяли такому моєму поступу. Та прагнення вирватися з умов злиденного життя й досягнути достойного місця в науці не давали мені відкрито виступати проти тодішньої владної системи. Цю систему я успішно використовував для власного самовдосконалення, а потім – для розвитку Головної астрономічної обсерваторії АН УРСР й науки в Україні загалом ("сповідь" про ці часи можна знайти в автобіографічній 2-томній книзі "Моє земне тяжіння" (Київ, 2015. Т. 1). І лише в часи горбачовської "перебудови" в мене вже

вистачило мужності "дослухатися до Дзюби". Тому й відважився 1990 р. очолити в системі АН УРСР Комітет з науки і культури для зв'язків з українцями за кордоном (від 1994 р. – Український міжнародний комітет з питань науки і культури при НАН України). І. Дзюба впродовж багатьох років (аж до ближчого знайомства) був для мене далеким манливим сяйвом Наднової та дороговказом на шляху до усвідомлення моєї національної ідентичності. За це низький уклін Вам, шановний і дорогий Іване Михайловичу!

Ярослав Яцків

До моєї свідомості Іван Михайлович Дзюба увійшов після ознайомлення з його знаменитою публіцистичною працею "Інтернаціоналізм чи русифікація?" далекого 1969 року, яку довірливий товариш дав почитати лише на одну ніч. З тих пір цікавився і цікавлюся долею й творами цього видатного вченого-літературознавця і громадянина. Приваблює його принципова життєва позиція, чесність і сміливість, а ще виражена наукова аргументація власних міркувань, тверда логіка й висока інтелігентність у полеміці. Твори Івана Дзюби є взірцем критики шевченкофобів і українофобів, недолугості та ницості їхніх виступів, водночас шанобливого ставлення до інших народів і національних культур.

Михайло Андрейчин

Один із провідних українських інтелектуалів, визначний дослідник-літературознавець, чільний представник українських шістдесятників І. М. Дзюба святкує свій ювілей. У моє життя його ім'я увійшло як легенда в ранні 1970-ті, в часи навчання в університеті. Згодом, коли потрапила в аспірантуру Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка, ім'я Дзюби стало значно конкретнішим, почало обростати життєвими деталями й усними історіями.

Річ у тім, що в Інституті літератури в 1953–1957 рр., тобто в роках, коли я ще лише народилася, Іван Дзюба також був аспірантом. Здається, його керівником був Микола Шамота – відомий ідеолог соцреалістичної партійності та ідейності. Отож у коридорах та кімнатах Інституту інколи мені думалося про тих молодих бунтівників, як-то Іван Світличний, Михайлина Коцюбинська, Іван Дзюба, котрі тут же формувалися, а також шукали нові шляхи поза усталеними правилами та ставили перед собою складні питання. Особливо цікавив мене, так би мовити, культурно-антропологічний аспект. Яким було академічне життя в Інституті в 1950–1960-ті? Що за умови й люди були навколо тих молодих осіб, які формували майбутнє коло дисидентів? Який спротив зустрічали вони і хто підтримував молодих ідеалістів і бунтарів? Інтригувало також, звідки виростали їхні дисидентські ідеї та настрої, з якого кола ідей та людей живилися?

У пізні 1970-ті, коли я прийшла в Інститут, нові ідеї та теми проникали в україністику нелегко, відчувалася певна стагнація і навіть страх, до якого "привчили" роки репресій та ідеологічний контроль. Пригадую, що у своєму вступному рефераті в аспірантуру я покликала на М. Зерова і М. Коцюбинську, що мало не спричинило краху моєї мрії потрапити до Інституту літератури. Лише завдяки добрим людям і хорошим фахівцям, які також були серед різнобарвної академічної спільноти установи, цю проблему вдалося розв'язати.

В Інституті на той час ще працювали такі корифеї радянського літературознавства, як Є. Шабліовський і Є. Кирилук, котрі здавалися людьми з поламаними хребтами й закритими душами, працювало чимало науковців старшого покоління. Знаючі люди нашіптували чутки про те, хто скільки "відсидів" і хто кого "здав". У відділі "дожовтневої літератури", як тоді називалося, куди я потрапила в аспірантуру, намагалися не зачіпати "гострі" питання. Натомість дещо лояльнішою була атмосфера у відділах російської та зарубіжної літератур. Отже, я могла уявити, що русистам і в 1950-ті, коли Дзюба навчався в аспірантурі, було дозволено більше свободи та новаторства, що й сприяло перетворенню його як русиста за фахом на українського націоналіста.

Пізніше, зустрівшись з Іваном Михайловичем особисто та перечитавши його публікації, я збагнула, що мене особливо приваблює в його літературознавчих і критичних студіях момент поєднання естетики та етики. Це, здається, виростало з глибокої віри й таланту вглиблюватися в персональну історію і живий людський досвід автора-письменника. А ще цьому сприяла просвітницька віра в гуманізм.

Водночас я відкрила ще одну особливість характеру Івана Михайловича – іронізм та гру, і це особливо мені імпонувало. І. М. Дзюба не мислив лише "правильними" шаблонами та тезами, не мав готової відповіді й не вважав, що істина "понад усе". Він дошукувався істини, знав, що таке сократівський діалог і намагався зрозуміти позицію іншого, щоб повернути на свій бік. Деякі з шістдесятників не сприйняли літературну гру, іронію й перформанси "бубабістів", що руйнували пафос та моралізаторський ідеалізм радянської літератури – риси, які частково навіть були властивими і творчості шістдесятників. І. М. Дзюба натомість виявився готовий до гри й виклику нової літературної генерації 1990-х.

Пригадую, як на презентації "Перверзії" Юрія Андруховича в Молодому театрі Іван Михайлович, підігруючи автору-"бубабісту", запевняв його й публіку в тому, що Перфецький-таки не вчинив самогубство, він десь тут, в залі, серед нас. Це була достойна гра на кону нової літератури, що формувалася в Україні в 1990-ті. Оця протейчність, гра, відкритість до нового разом із мудрістю й етичною поведінкою не перестає захоплювати мене, коли я думаю сьогодні про ювіляра. Многая і благагая літа Вам, шановний Іване Михайловичу!

Тамара Гундорова

Непросто з точністю визначити, коли саме я познайомився з Іваном Дзюбою. Гадаю, це сталося 1990 р. в Києві на I Міжнародному конгресі українців. А знайомство з його текстами та аурую, яка в діаспорі (зокрема в Австралії) оточувала його ім'я, сягало початків моєї цікавості до проблематики сучасної України на початку 1970-х рр. Працю "Інтернаціоналізм чи русифікація?" я прочитав пізніше, та оскільки натхненна назва цього дослідження належить до тих, що однією фразою схоплюють аргумент книжки, від початку усвідомлював його антиколоніальний зміст.

У середині 1980-х як молодий викладач в Університеті Монаша я готував курс української мови й літератури. Перший семестр присвятив поезії, прозі, критиці й публіцистиці шістдесятників у політичному та культурному контекстах. Однією з чільних постатей, яких ми (і студенти, і я) вивчали, був літературний критик та громадський діяч Іван Дзюба. Його запальні промови на несанкціонованих зібраннях, виступ із засудженням антисемітизму в Бабиному Яру, протест проти арештів українських інтелектуалів під час прем'єри фільму "Тіні забутих предків" – усе це належало до тодішнього нашого діаспорного бачення шістдесятництва як частини змагання українського народу за справедливість і незалежність у власній державі. Цю картину від кінця 1980-х доповнювали нові публікації І. Дзюби на захист української мови і з вимогами громадянської та державної підтримки української культури.

У 1992 р. в Мельбурні відбулася перша конференція Асоціації українців Австралії. Тут І. Дзюба, який, на нашу радість, зміг приїхати і взяти участь, виголосив доповідь, багато в чому характерну для його виступів і писань того часу. Ішлося про головні виклики незалежності для української культури: подолання спадщини колоніального гніту та розвитку повноцінної багатогранної культури, яка була б природною частиною і повсякденного, і духовного життя членів сучасної української нації. Конференція дала змогу ближче пізнати особистість І. Дзюби – викладача й дискусійника не менш логічного, розсудливого, ерудованого, поінформованого та риторично ефектнішого в живому слові, ніж у його публікаціях, людину теплу й толерантну, готову віддати співрозмовцеві увагу й повагу. Таким І. Дзюба був під час усіх моїх зустрічей із ним – на жаль, не дуже численних. Таким він є і в передмовях до моїх праць "Канон та іконостас" (1997) і "Козаки в Ямайці" (1994), за які я завжди відчуваю глибоку вдячність. Іван Дзюба для мене – науковець-громадянин, людина, для якої рівною мірою дорогі: все людство, власний народ та кожна окрема особа. Людина, яка втілює ідеал представника інтелектуальної еліти нації ще з тих часів, коли бути ним мало вкрай багато небезпек. Людина, в якій треба вчитися і вчитися.

Марко Павлишин

Іванові Дзюбі належить провідна роль у формуванні мовної стійкості й мовного патріотизму в інтелігентських середовищах молоді в 1960–1970-х рр. Про це свідчить і мій особистий досвід.

Десять у 1966 чи 1967 р., коли я була аспіранткою Інституту мовознавства АН УРСР, один чоловік таємно дав мені машинописну копію трактату Івана Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?". Як відомо, цю працю Іван Михайлович написав у 1965 р. і надіслав її партійному керівництву УРСР і СРСР. Саме вона фігурувала із тавром "антирадянської" в обвинувальному вироківі Дзюбі в 1972–1973 рр. Попри заборону праці й переслідування її автора, вона потрапила до самвидаву і набула поширення в численних машинописних копіях.

Треба сказати, що я в той час була типовим білінгвом. Не вважала українську меншовартісною, бо це була мова мого батька, який ніколи не переходив у спілкуванні на російську. Таку ж мовну стійкість виявляла моя тітка, мовознавиця Лариса Скрипник, тому з нею і її родиною я спілкувалася лише українською. Але післявоєнний Київ був уже майже всуціль зросійщений (жартували, що українську в столиці можна почути лише на Бессарабському ринку і в Спілці письменників), тож потрапляючи поза домом у російськомовне оточення, переходила на російську. Навіть на українському відділенні філологічного факультету в Київському університеті імені Тараса Шевченка, де я навчалася, ми з однокурсницями-киянками на перервах розмовляли російською.

І саме трактат Дзюби, написаний емоційно й переконливо, на численних фактах і прикладах довів мені фальш поширеної тоді тези про "гармонійність" російсько-української двомовності, пояснив її ненормальність і згубність для рідної мені мови. Праця давала чітке розуміння того, що не достатньо знати рідну мову й поважати її, треба говорити нею, бо мова живе й розвивається лише в щоденному колективному спілкуванні, без цього вона застигає й мертвіє.

Відповідно постало усвідомлення потреби змінити мовну поведінку. Спочатку необхідно було знайти однодумців і сформувати коло українськомовного спілкування. З приятелькою, яка також перебувала під враженням від "Інтернаціоналізму чи русифікації?", ми домовилися розмовляти лише українською. Поступово до нас долучалися й інші шанувальники Дзюби, відтак розширювалося коло українськомовного спілкування, до якого належала молодь із вищих навчальних закладів та академічних інститутів. Оточення часом дивувалося нашій мовній стійкості. Пригадую, як у коридорі сусіднього інституту почула кумедну фразу від дівчат, які обговорювали хлопця з нашого товариства: "Что случилось с Женей? Почему он вдруг начал говорить по-украински?".

Звичайно, в роки незалежності мої знання з соціо- й психолінгвістики доповнили праці мовознавців з діаспори, особливо дослідження Юрія

Шевельова. Проте знанням, які сформували мій мовний і національний патріотизм, я зобов'язана передусім Іванові Дзюбі, якого від щирого серця вітаю зі славним ювілеєм.

Лариса Масенко

Іван Михайлович Дзюба – зразок людини, яка просто живе й просто працює, не роблячи з цього дешевого цирку (як це трапляється), не стаючи в позу пам'ятника, неодмінно з бронзи чи іншого "благо-родного" металу. Ні посади, ні звання, ні слава жодним чином на нього не впливають.

Пам'ятаю Дзюбу як міністра культури України. Розповідали, і доволі смішно, як він уперше з'явився до міністерства в ранзі міністра і як охоронець не пропускав його у приміщення – настільки він був несхожим на поважного чиновника. Мене пан міністр запросив до складу колеґії, і я мав печальний привілей спостерігати за тим, як чиновники раз по раз підставляли свого керівника. Мовляв, хіба ж це міністр – не вміє з "бомагами" вправлятися, тримати дистанцію, кричати-репетувати на підлеглих тощо.

Не вмів. Справді, бо думав про щось вище. Про те, як вибудувати стратегію розвитку національної культури, стільки разів упродовж своєї історії упослідженої та ураженої. Як створити нові інституції в культурі – те, до чого дібралися лише в останні роки. Яким чином стимулювати розширення жанрово-стильового поля в літературі й мистецтві... Майже все це лишилося тоді нереалізованим, адже Івана Михайловича (до речі, назвати його "паном" чомусь язик не повертається – ну аж ніяк він не пан) доволі швидко звільнили, чому він, наскільки пригадую, був радий: втомила його вся ця чиновна фанаберія.

А далі І. Дзюба вибудовував напрямки діяльності Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка. Його (разом із колеґами, що поділяли погляди академіка) заслугою стало видання 5-томної "Історії української культури" (Київ, 2001–2013), яка мусить бути повною, в якій має бути все, що є в інших розвинутих культурах. І ми це бачимо в тій "Історії...": наша культура значно багатша, ніж ми це собі уявляємо.

Не дивно, що паралельно твориться "Енциклопедія Сучасної України" як продовження відомої "Енциклопедії українознавства", однак ж далі – як оригінальна енциклопедія, зорієнтована на весь універсум України й українства.

Академік І. Дзюба є прикладом культуролога справді універсального за своїми професійними зацікавленнями та вміннями. Загалом цей універсалізм – одна з питомих ознак покоління, що дістало ймення шістдесятників. Прикладом цього слугує його робота в кіно – у просторі екранної культури. Скажімо, він був одним із тих, хто визначив радикальний пово-

рот Сергія Параджанова від комуністично-ілюзійного кіно до мистецтва, вибудованого на інтуїтивних пізнаннях народної культури, народної міфології. С. Параджанов називав імена тих, хто визначив його поворот до "Тіней забутих предків", і першим назвав Івана Дзюбу. Того Дзюбу, який потім не раз відважно захищав пошуки й досягнення нового українського кіно...

Те, як зросла українська гуманітаристика впродовж останніх десятиліть, багато в чому визначається працею Івана Дзюби. І в цій констатації жодного перебільшення!

Сергій Тримбач

Очевидно, кожен свідомий українець може сказати, що знає, хто такий Іван Михайлович Дзюба. Його наукові чи публіцистичні праці – авторитетні, державні ідеї – загальновідомі. Однак коло людей, особисто знайомих з цією Людиною-Легендою, значно вужче. І кожен із цього кола має свої спогади та враження.

Для мене знайомство з Іваном Михайловичем містить два складники: його творчість і наша спільна участь у роботі Вченої ради Інституту енциклопедичних досліджень НАН України. Я не знаю іншої наукової установи, де створено настільки продуктивний (при цьому невеликий за кількісним складом) і яскравий у сенсі постатей членів ради учасників дорадчий орган. Це, поза сумнівом, заслуга директора Інституту М. Железняка. Я вдячна пану Миколі за можливість співпрацювати з такими видатними постатями, як академік НАН України Ярослав Яцків, академік АМНУ Любомир Пиріг, професор Станіслав Кульчицький, Герой України Іван Дзюба. Дякую також за дружні розмови за кавою після засідань Вченої ради. Знайомство в такій атмосфері дало можливість спостерігати і вчитися. Враження, винесені мною зі спілкування з Іваном Михайловичем, – це своєрідні уроки шляхетності в спілкуванні та відданості справі, якою займаєшся. Присутність І. Дзюби на засіданнях гарантує цікаву розмову. Під час дискусій він завжди намагається знайти позитивні аспекти, належно оцінити зусилля виконавця наукової теми, підтримати й мотивувати на подальшу роботу. Тому перший урок для мене – це обов'язковість, дисциплінованість і позитив. Саме Івану Михайловичу належить ідея створення (окрім "Енциклопедії Сучасної України") "Універсальної енциклопедії" як головного енциклопедичного видання нашої держави. Неодноразово це питання обговорювалося на засіданнях ради, де автор ідеї докладно і всебічно обґрунтував потребу в такому виданні. Робота над підготовкою цього проекту дала другий урок – відповідальне ставлення до своїх і чужих наукових ідей, формування колективу однодумців і делегування частини повноважень задля

спільного результату. Ще один важливий урок дає спілкування з Іваном Михайловичем і в сенсі ставлення до людей, який можна визначити як увага й повага. Це виявляється не лише в комунікації, а навіть у автографах – не в стандартній фразі для всіх, а у влучному вислові, адресованому одній людині – щасливому власнику книги з підписом Івана Михайловича.

Десять років тому мені довелося також допомагати Канадському інституту українських студій Університету Альберти контактувати з Іваном Михайловичем для вручення йому відповідного документа про присвоєння звання почесного професора. Такі відзнаки вручають лише особисто. На жаль, Іван Михайлович не зміг тоді прибути до Едмонтона. Та сам факт цієї нагороди свідчить про надзвичайний авторитет ювіляра не лише в Україні, а й у світі. Щиро вітаючи Івана Михайловича з ювілеєм, хочу побажати, щоб всесвітнє визнання надихало, а ідеї втілювалися в нових проєктах. Здоров'я! Наснаги! Натхнення!

Ірина Матяш

Роль Івана Дзюби у світоглядному переламі національної інтелігенції, який стався в роки "горбачовської перебудови", важко переоцінити. Особливий вплив на нас справив його памфлет "Інтернаціоналізм чи русифікація?", повний текст якого опублікував журнал "Вітчизна" в 1990 р. У 2005 р. Віра Соловійова, яка тоді керувала видавництвом Києво-Могилянської академії, зробила розкішне перевидання памфлету, якому виповнилося 40 років. Крім основного тексту, він мав факсимільні документи з "особой папки" ЦК КПУ, а також відгуки зарубіжних і вітчизняних інтелектуалів. В. Соловійова запропонувала мені та Юрію Шаповалові написати вступні статті до ювілейної книги. Ми з великим задоволенням відгукнулися на цю ідею.

Коли заснували Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Іван Дзюба, знаючи про мій досвід роботи над "Енциклопедією історії України", звернувся до мене з пропозицією, від якої не можна було відмовитися – взяти участь у творенні "Енциклопедії Сучасної України". Впродовж багатьох років я працював з ним та співробітниками Інституту над цим науковим проєктом. Спілкування з такою людиною надихає й наснажує.

Станіслав Кульчицький

Бог дав мені нагоду навчатися в роки "відлиги" (тут мушу дякувати Микиті Хрущову за сприяння цьому процесу), внаслідок якої органічно проросло шістдесятництво з проявами легальної опозиції режиму. На українському небосхилі засяяли зірки видатних особистостей. Одним із

перших сколихнув болото великої провінції Іван Дзюба ґрунтовним дослідженням "Інтернаціоналізм чи русифікація?", фактично відкривши науковий фронт боротьби з радянськими ідеологемами й давши поштовх до відновлення української ідентичності. Цю працю мали б написати історики, а здійснив прорив у суспільній свідомості філолог. Прихований зміст так званого "інтернаціоналізму" засвідчив, що він – такий собі троянський кінь у концепціях світового панування: кожна наступну націю, поневолену Кремлем, чекає незворотна русифікація.

Рукопис І. Дзюби зберігався в архівах спецслужб під грифом "совершенно секретно" і ... неквапно розповсюджувався через "Самвидав". Зрозуміло, що актуальна історична праця не могла оминати студентів історичного факультету "Червоної хати". Я її сприйняв за однозначний позитив, осмислив і передав за естафетою. Іван Михайлович для мене й нині лишається незаперечним авторитетом. Важливо, що честь істориків підтримав тоді інший шістдесятник – Михайло Брайчевський брошурою "Приєднання чи возз'єднання?", де оголив ще один больовий нерв нашої історії. Беззастережна альтернативність заголовків виводить на перегук позицій обох авторів.

30 років по тому на сторінках журналу "Сучасність", редагованому ювіляром, і за його особистої підтримки було опубліковано статтю Т. Вовк і В. Отроценка «До питання про так зване золотоординське іго в Україні» (Сучасність. 1997. № 5. С. 92–96), присвячену дослідженню цієї ключової теми в контексті власне української історії та руйнуванню ще одного радянського міфу. А вже через рік з легкої руки Ганни та Івана Шовкоплясів мене залучили до амбітного проєкту "Енциклопедія Сучасної України", започаткованого І. Дзюбою зі сподвижниками. Важливо, що археологія не випала з обрії сучасної України як органічна її складова. І тут, здається, теж не обійшлося без мудрої політики головного редактора та його креативної команди ЕСУ.

Днями "кремлівський обком" видав чергову українофобську енцикліку, де Закон "Про забезпечення функціонування української мови як державної" прирівнюють до зброї масового ураження й у відповідь погрожують застосувати ядерний еквівалент тієї ж таки зброї. Наш східний сусід продовжує свій істеричний біг по колу, нічого не забуваючи й нічому не навчаючись. Науковий доробок ювіляра й сьогодні лишається актуальним як ніколи. З ювілеєм, Іване Михайловичу! Здоров'я Вам і творчої наснаги!

Віталій Отроценка

Я часто повертаюся до книг І. М. Дзюби, щоб знайти відповіді на болючі питання сьогодення або просто збагатитися знаннями в галузі культурології чи літературознавства, відчутти його планетарне гуманітарне

бачення візії сучасної України. Яюсь, переглядаючи підшивки старих газет у корпусі НБУВ на Володимирській, натрапила на виступ І. Дзюби на Конгресі української інтелігенції 11 листопада 1995 р., опублікований в щотижневику "Культура і життя" (1995, 29 листопада) під назвою "Чи не сором українській державі залишати напризволяще українську культуру?" і зачиталася, забувши, чого саме я прийшла. Якими ж пристрасними, гострими, злободенними й сучасними були висловлені думки.

Пригадую також, як у 1990-х один із чиновників з Адміністрації Президента України, коли ми виконували інформаційний пошук з теми реформування гуманітарної політики, говорив: "Пошукайте щось із праць І. Дзюби, там є думки, потрібні думки". Саме таким – Людиною Думки – і є для мене Іван Михайлович.

Тетяна Добко

Для мене як одного з представників київської інтелігенції, юність яких припала на шістдесяті роки 20 ст., ім'я І. Дзюби було легендарним. Безпосередня ж моя співпраця з Іваном Михайловичем почалася вже в роки незалежності України, коли він був головним редактором журналу "Сучасність". У 1990-ті рр. цей журнал зібрав найкращих авторів із різних галузей соціогуманітаристики. І я вважав за честь бути автором журналу, який очолював І. Дзюба з властивими йому інтелігентністю, толерантністю, бездоганним літературним смаком і організаторським талантом. Остання риса особливо виявилася в ситуації, коли потрібно було реалізовувати проект підготовки багатотомної "Енциклопедії Сучасної України". І знову Іван Михайлович об'єднує в редколегії фахівців різних напрямів, готових безкорисливо працювати з ним у рамках цікавого й надважливого для України проекту. Можу відверто зізнатися: я взявся за цю роботу, що вимагає зусиль і багаторічної відповідальності, тільки тому, що мені її запропонував Іван Михайлович. Для мене його довіра була вирішальним аргументом, щоб ось уже два десятиліття готувати статті до енциклопедії з актуальних для нашого суспільства питань соціального пізнання.

Коли у 2007 р. ми з моїм братом Анатолієм підготували книгу афоризмів "Гноми та велетні", я прийшов з рукописом до Івана Михайловича, думка якого для мене була вирішальною в оцінці книги. І коли він сказав: "Друкуйте. Це буде бестселер", я без вагань відніс книгу в популярне в ті часи видавництво. Його директор, дізнавшись, що книгу схвалив сам Дзюба, тут же заявив, що із задоволенням її надрукує, якщо Іван Михайлович напише до неї ґрунтовну передмову. Чесно кажучи, я не дуже вірив, що настільки зайнята своїми творчими справами й обтяжена численними громадськими зобов'язаннями людина відгукнеться на зухвалу пропози-

цію редактора і моє прохання. Він погодився одразу та підготував глибоку й дуже яскраву передмову. Думаю, в такому ставленні до авторів і книг виявляється людська непересічність і високий професіоналізм Івана Михайловича Дзюби як провідного літературознавця України.

Єдине, в чому мені як автору можна було б дорікнути Івану Михайловичу, це в тому, що книга, всупереч його прогнозу, не стала бестселером. Але я досі вірю, що видання, яке благословив Іван Михайлович Дзюба, зрештою, колись стане таким. Нехай і не в цьому столітті... Вірю, бо те, що робить академік Дзюба для України і українців, розраховане аж ніяк не на одне століття!

Євген Головаха

Для мого покоління, яке формувалося за хрущовської "відлиги" в кін. 1950-х – поч. 1960-х рр., ім'я І. Дзюби було світочем нової епохи, за яким ішли молоді, талановиті поети, художники, музиканти, актори та інші, які відкривали не лише нові шляхи в літературі й мистецтві, а й по-новому осмислювали нашу історію, культуру, мистецтво, здираючи з них шкаралу міфів, фальсифікацій та заборон.

"Літературна газета", що друкувала сміливі критичні статті Івана Дзюби, Івана Драча та Миколи Вінграновського ще до появи їхніх збірок, нам, студентам львівських університетів, слугувала джерелом історичної правди та нової естетики. Загальна атмосфера того часу активно впливала на формування громадянської позиції студентства. У консерваторії на лекціях із політичних дисциплін студенти дедалі частіше ставили викладачам незручні запитання, часто заганняючи їх у безвихідь, доводячи, що їхні лекції відірвані від реальності. Коли до Львова приїздили видатні музиканти із Заходу, то на творчих зустрічах не без іронії запитували, чи в консерваторіях західноєвропейських країн викладають марксизм-ленінізм, історію партії, політекономію, викликаючи в гостей подив і нерозуміння.

І ось у травні 1962 р. до Львова на зустріч зі студентством та інтелігенцією міста з Києва приїзять І. Дзюба, І. Драч та М. Вінграновський. Вони не тільки читали новаторські за формою і змістом вірші, а й виголошували (зокрема І. Дзюба) сміливі політично-філософські постулати. Треба сказати, що у львівських студентів була перевага перед київськими, оскільки вони мали більше можливостей познайомитися із забороненою літературою. Тут можна було прочитати "Мазепу" Б. Лепкого, історичні праці М. Костомарова й Д. Дорошенка, вірші "молодомузівців", твори Д. Донцова тощо. Звичайно, ця та інша література була доступна дуже вузькому колу осіб. 8 травня 1962 р. гості зустрілися зі студентами Львівської консерваторії, а через два дні відбулася зустріч в актовому

залі Львівського університету, яка вилася в українську маніфестацію. Запам'яталися слова Івана Михайловича: "У Львові стільки розумних і талановитих людей, чому журнал "Жовтень" такий безбарвний?". Дорогою з університету до центральної вулиці юрба народу супроводжувала гостей – дискусія не вщухала: якийсь діяч від культури сперечався з І. Дзюбою, що твори В. Винниченка гарні, однак друкувати їх ще не на часі. Подібний настрій панував і 14 травня в Будинку архітектора, в залі якого не було де голці впасти. Голос киян був блискавкою для галичан, які не наважувалися так сміливо про це говорити. А для обкому партії та інших керівних установ це вже була справжня бомба, силу вибуху якої не так легко спинити.

У 1965 р., коли я вже переїхав у Київський оперний театр на стажування, мої контактування з Іваном Михайловичем продовжились. Саме тоді набула міжнародного резонансу його праця "Інтернаціоналізм чи русифікація?". Очевидно, було вкрай важко знайти мислячого українця, який би не прочитав і не переказав іншому цей актуальний твір. Пам'ятаю, як ми зі співмешканцями гуртожитку Міністерства культури в Києві передавали з рук у руки машинопис цієї праці. Через 3 роки, будучи в Донецьку, натрапив на її російський переклад, який донеччани читали доволі активно. Згодом під час репресій проти Івана Михайловича й дисидентів наші контакти звузилися до привітань на вулиці, зустрічі 1971 р. на концерті української духовної музики в оперному театрі.

У кін. 1990-х рр. серед української наукової інтелігенції виник задум започаткувати створення нової енциклопедії із сучасним поглядом на українознавство, назвавши її "Енциклопедією Сучасної України". Певно, враховуючи мій 20-річний стаж роботи науковим консультантом й автором у видавництві "Українська енциклопедія імені М. Бажана", мене було запрошено до складу Головної редколегії ЕСУ, співголовою якої є І. Дзюба. Відтоді минуло рівно 20 років, видано 22 томи. І хоча за цей час вже відійшли в інші світи А. Жуковський, О. Романів та кілька інших членів Головної редколегії, Іван Дзюба з відповідальним секретарем Миколою Железняком впевнено ведуть цей проєкт до свого завершення.

Іван Гамкало

Більший за самого себе. Так назвав Іван Дзюба свою статтю (1965 р.) про переклад М. Лукашем "Дон Кіхота" Сервантеса. Її було написано в очікуванні швидкого видання цієї великої книги українською мовою. "А то що ж то за європейська бібліотека буде без "Дон Кіхота", – наводив слова Лесі Українки Іван Михайлович. Друк цієї статті, як і видання українського "Дон Кіхота", драматично затягнулося на пів століття. У 1960-х Віталій Коротич, головний редактор журналу "Ранок", побачив у статті

якийсь небажаний підтекст. Саме за такої ситуації відбулося моє знайомство з Іваном Дзюбою. В останньому абзаці статті її автор відрецензував мої ілюстрації до "Дон Кіхота". Трохи раніше їх позитивно оцінили Г. Кочур та М. Лукаш.

"Пластичний дар, добре відчуття лінії, витонченої та енергійної водночас, сполучається тут з глибоким розумінням образу. Ольга Петрова дає постать великого духовного масштабу, в який обережний елемент гротеску тільки підкреслює вселюдський біль. Бо Дон Кіхот – це трагічна самоіронія людини, щоб знайти в собі сили залишатися людиною". У цьому проникненні критичної думки в середохрестя художньої програми ілюстративного циклу було значно більше, ніж сприйняття та прийняття молодого художника. Іван Михайлович тоді запрограмував мене на вимогливість та жорстку самооцінку.

У 1979-х у долі моїх порадників та вчителів Г. Кочура, М. Лукаша, І. Дзюби та його побратимів-шістдесятників сталися трагічні дні, місяці та роки ув'язнень та навіть смертей. Краєм чорного крила цей морок торкнувся і мене. Але я не відступилася від тих, кого шанувала, – так розпочалося моє українство. Цю ситуацію описав Іван Дзюба у статті "Шлях до українства".

У найтяжчих умовах високочолі інтелектуали-натхненники продовжували культуротворчу працю на благо України.

Підтримка І. Дзюбою моїх творчих зусиль впродовж пів століття залишається беззаперечною. Це передмови до бібліографічних покажчиків 2001 та 2012 років, рецензія до книги "Мистецтвознавчі рефлексії" (Київ: Видавничий дім "КМ Академія", 2004). Іван Михайлович був одним із "хрещених батьків" видання монографії "Комедія Данте Аліґ'єрі. Мистецький коментар 14–20 століть" (Київ: "Факт", 2009). Рецензія І. Дзюби "Ліро-епічна і сатирична поема про малярські 1990-і (і не тільки)" вводить читача до книги "Мистецький Київ 1990-х. Реконструкція" (Київ: "Publish Pro", 2019).

Стислі тексти рецензій відкривають рідкісний реєстр мистецтвознавчих можливостей критика-енциклопедиста. Тексти І. Дзюби – велика школа освіченості та мислення для кожного, хто цінує думку та слово. Він дійсно "більший за самого себе".

У книзі "Миттєвості приватного життя" (Київ, 2016) багато сторінок присвячено постаті Івана Михайловича. Там же сказано про яскраву спільну подорож 1992 р. до Великої Британії з нагоди першої від Незалежної України виставки (365 творів) українських модерних митців. Це було запрошення "Бі-Бі-Сі" з нагоди відкриття української редакції мовлення. Художня якість експозиції (в Лондоні та Ноттінгемі) вразила публіку та навіть представників аукціонного дому Сотбіс. Лекції І. Дзюби надихали

нашу діаспору. Плідною була співпраця з І. Дзюбою на його посаді міністра культури України та голови комітету з присвоєння Національної премії України імені Тараса Шевченка.

50 років Творчих стосунків – велике життя. Як їх вмістити на ощадливих сторінках "Вісника"?

Ольга Петрова